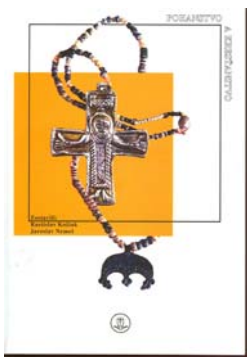

Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš.
Bratislava: Chronos, 2004. 320 s.

ISBN 80-89027-12-1

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené. Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

Boj uhorského štátu proti pohanstvu v 11. storočí

Vincent Múcska

MÚCSKA, Vincent: *Struggle of Hungarian State against the Haethendom in the 11th Century*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava: Chronos, 2004, p. 201-210.

The Author is concerned with the Hungary state in the 11th century and a winning march of Christianity from the time of the saint king Stephen, further the reactions of reign family to the pagan demonstrations are described, on the other side the forms of resistance against Christianity.

KEYWORDS: History, Hungarian State, Early Middle Ages, Paganism and Christianity

„Svätý kráľ Štefan síce obrátil Uhrov na kresťanstvo, no tí sa vrátili späť k pohanstvu. Raz v časoch kráľa Ondreja a druhý raz za čias kráľa Bela.“¹ Toto konštatovanie by akiste obstálo aj v nejakej súčasnej učebnici či kompendiu stredovekých uhorských dejín. Pochádza však z pera uhorského kronikára, ktorého dielo dostalo definitívnu podobu niekedy v 14. storočí. Kronikár tu konkrétne spomína dva najvýraznejšie pokusy o pohanskú reakciu v ranom Uhorskom kráľovstve, tzv. pohanské povstania z rokov 1046 a 1061. Pohanstvo bolo však v Uhorsku prítomné aj pred a aj po spomenutých letopočtoch, a to prinajmenšom do konca 11. storočia.

Vit'azný postup kresťanstva v Uhorsku šiel – podobne ako v mnohých iných ranostredovekých krajinách – ruka v ruku s budovaním centralizovaného štátu. Spomeňme v tejto súvislosti chronicky známy príbeh o pokrstení franského vládcu Chlodovíka alebo našim dejinám chronologicky bližšie pokrstenie severských oblastí, Bulharska či Rusi. Rovnaký spôsob uplatňovali koniec koncov aj veľkomoravskí vládcovia pri zavádzaní kresťanstva. Z pohľadu misionárov bola nevyhnutným predpokladom úspešnej misie medzi pohanmi spolupráca s predstaviteľmi lokálnej svetskej moci – kmeňový náčelník či knieža, ak aj sám ešte nebol kresťanom, musel byť prinajmenšom ochotný strpieť prácu misionárov na svojom území.² Inak sa z misionárov mohli rýchlo stať stali mučeníci. Mnohí misionári síce palmu mučeníctva cielene vyhľadávali – no takáto hrdinská smrť ešte pre kristianizáciu nových území

¹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, c. 95. Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum (SRH) I. Ed. E. Szentpétery. Budapestini 1937, s. 360.

² Jedným z mála príkladov kristianizácie „zdola“ sú Góti. Neviedlo to však k trvalejším úspechom, ba pohanskí gótski vládcovia konvertitov prenasledovali: aj apoštol Gótovej Wulfila utiekol pred prenasledovaním na rímske územie. Až zásluhou Fritigerna Góti vo väčšej miere prijali kresťanstvo v jeho ariánskej podobe. Por. Handbuch der Kirchengeschichte. Hrsg. von Hubert Jedin. II/1. CD vydanie = Digitale Bibliothek Band 35. Berlin: Directmedia 2000, s. 1935/84. Por. aj BEDNAŘÍKOVÁ, J.: Stěhování národů. Praha 2003, s. 71 a n.

bezprostredný efekt nemala. Na prinajmenšom tolerantný postoj svetských potentátov boli odkázané aj prvé cirkevné inštitúcie na misijnom území.

Na druhej strane treba ale vziať do úvahy, že v užšie poňatej stredovýchodnej Európe prelomu 10. a 11. storočia už tamojšie etniká, ak chceli pretrvať, nemali inú možnosť, ako prijať kresťanstvo. Preto ich vládcovia, ktorí mali ambície vybudovať stabilné centralizované štáty, nielenže oceňovali duchovné dimenzie, ktoré im kresťanstvo prinášalo, ale radi využili aj jednotiaci a stabilizačný efekt kresťanského náboženstva a cirkvi.

* * *

Maďari sa už predtým, ako prišli do Karpatskej kotliny, dostali do kontaktu s kresťanstvom. Časť slovnej zásoby maďarčiny, ktorá sa týka kresťanstva, pochádza zrejme z tureckých jazykov a do maďarčiny sa dostali v čase, keď Maďari žili v Chazarskom kaganáte, resp. v Atelkuze, kde boli vo veľmi úzkom kontakte s tureckými etnikami Chazarov a tureckobulharských Onogurov.³ V novej vlasti – hoci ešte do roku 970 podnikali koristnícke výpravy na bulharské a byzantské územia – k nim už od polovice 10. storočia prichádzali misionári, často na priamy podnet jednotlivých kniežat: misijný biskup východného obradu Hierotheos, ktorého na začiatku 50. rokov doviedol z Byzancie Ďula, sankt-gallenský mních a biskup Bruno, prichádzajúci na jeseň roku 972 priamo na Gejzovu žiadosť, roku 995 zasa sv. Vojtech, aby sme spomenuli len tých najvýznamnejších.⁴ Kresťanstvo teda nastupovalo svoje víťazné ťaženie aj medzi Maďarmi a Slovanmi na území budúceho Uhorského kráľovstva.

Štefan, keď sa chcel stať suverénnym vládcom celého štátu, musel prekonať separatizmus kmeňových kniežat. Vo väčšine prípadov išlo o priamu mocenskú konfrontáciu, no Štefan aplikoval aj iné metódy. Súbežne s budovaním centralizovanej monarchie prebiehalo i pokresťančovanie ovládnutých území. Časť uhorských kniežat či kmeňových náčelníkov bola už formálne kresťanmi. Sami však, nehovoriac o ich ľuďoch, aj naďalej uprednostňovali pohanstvo⁵. Prvú fázu aktívneho boja uhorského kresťanstva s pohanstvom preto môžeme vymedziť rokmi vlády Štefana I. Svätého (997-1038) a súvisela s budovaním kresťanského štátu.⁶

³ Ide o slová ako *gyász* (smútok), *bocsánat* (odpustenie), *bűn* (hriech), *gyón* (spovedá sa) a ďalšie. Por. RÓNA-TAS, A.: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest 1996, s. 287. Pozri aj MORAVCSIK, Gy.: Byzantinische Mission im Kreise der Türkvolker an der Nordküste des Schwarzen Meeres. In: Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford 1966. Main Papers I. Oxford 1966.

⁴ Por. CSÓKA, J. L.: A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában. In: Szent István Emlékkönyv I. Szerk. Serédi Justinián. Budapest 1938, s. 269-291. MORAVCSIK, Gy.: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Tamže, s. 387-422. MORAVCSIK, Gy.: The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. The American Slavic and East European Review 6, 1947, Nos. 18-19, s. 134-151. Z novších napr. MARSINA, R.: Kristianizácia Maďarov a Uhorska medzi východom a západom. Historický časopis 40, 1992, s. 409-421.

⁵ Ešte aj Štefanovho otca, veľkoknieža Gejzu, musel jeho „veľkňaz“ pokarhať, že uctieva aj pohanských bohov. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon VIII, 4 (= Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein Gedächtnissausgabe, Bd. IX) Ed. W. Trillmich, Berlin s. a., s. 443-444.

⁶ Viaže sa k nemu v prvom rade porážka šomodského kniežata Koppána v roku 997, teda ešte pred Štefanovou korunováciou, potom podrobenie sedmohradského Ďulu okolo roku 1003 (ktorého rovnomený otec prijal krst v Konštantinopoli už pred rokom 950). Medzi rokmi 1005-1010 nasledovala mierová pacifikácia Abovcov, keď Štefan oženil svoju sestru s kniežatom Samuelom Abom (Aba musel byť kresťanom, keď sa mohol priženiť do kráľovskej rodiny a je možné, že podmienkou sobáša bol Abov krst). Na konci 20. rokov prišlo potom na rad podrobenie marošvárskeho kniežata Ajtoňa, ktorý, hoc pokrstený, zachovával pohanské obyčaje. K zjednocovacím bojom z novej literatúry pozri napr. KRISTÓ,

Je zaujímavé, že z obdobia Štefanovej vlády máme takmer výlučne len správy o takpovediac pozitívnom presadzovaní kresťanstva. Ani medzi zákonmi zakladateľa uhorského štátu a kresťanstva nenachádzame ani jeden, ktorý by zakazoval vykonávanie pohanských obradov či inak potieral pohanstvo. Sv. Štefan v nich presadzuje kresťanstvo tak, že prikazuje, čo sa má robiť v prospech jeho šírenia a upevňovania: ide o jeho známe nariadenia, že sa má svätiť nedeľa, že cirkevné inštitúcie sú pod priamou panovníkovou ochranou, že každých desať dedín má postaviť kostol a hospodársky ho zabezpečiť, a pod.⁷ Iba pre prípad, že sa jeho prikázania nebudú rešpektovať, stanovuje tresty.

Nemáme ani správy o tom – ak len za ne nebudeme pokladať pasáže prameňov, hovoriace o zjednocovacích bojoch –, že by sa stúpenci pohanstva počas Štefanovej vlády nejako organizovali, či aktívne brojili proti kresťanstvu. Napriek tomu však – a hoci prvý uhorský kráľ zanechal po sebe vnútro- i zahraničnopoliticky relatívne konsolidovanú krajinu – predsa väčšina obyvateľstva kráľovstva, vrátane aristokracie, zostávala verná pohanským tradíciám.⁸ Aj preto sa mohlo stať, že mladým štátom – a aj základmi rovnako mladého uhorského kresťanstva a cirkvi – prudko otriasli udalosti, ktoré sa odohrali počas vlády Štefanovho nástupcu.

Štefan po smrti svojho syna Imricha v roku 1031 nenašiel doma vhodného nástupcu, a tak zaň designoval Petra, syna benátskeho dóžu Ota Orseola a svojej mladšej sestry. Pri voľbe Petra za nástupcu zrejme zohrali úlohu Štefanove obavy o osudy kresťanského štátu. Tí členovia arpádovskej dynastie, ktorí by ako kandidáti na trón prichádzali do úvahy – Štefanov bratranec Vazul a jeho synovia Ondrej, Belo a Levente – totiž neskrývali svoje sympatie k pohanstvu.⁹ Vazulovi synovia vraj mali dokonca pochádzať z pohanskej matky¹⁰: Levente, ostal pohanom až do smrti¹¹ a ostatní dvaja boli pokrstení možno až vo vyhnanstve, do ktorého odišli po zmrzačení svojho otca¹².

Druhého uhorského kráľa nám domáce kroniky – zvlášť Obrázková kronika, ktorá najvernejšie zachytáva znenie *Gesta Ungarorum vetera* z posledných desaťročí 11. storočia – predstavujú v mimoriadne nepriaznivom svetle¹³. Sú to zjavne tendenčné informácie. Zahraničné pramene, ktoré nemajú byť prečo zaujaté proti Petrovi, informujú o jeho vláde

G.: Magyarország története 895-1301. Budapest, 1998, s. 82-101., príp. STEINHÜBEL, J.: Vznik Uhorska a Nitrianske kniežatstvo. Historický časopis 47, 1999, s. 569-614.

⁷ Sancti Stephani decretorum liber primus, c. I, II, III, IV, V, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIX. In: ZÁVODSZKY, L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege) Budapest 1904, s. 141-152, Sancti Stephani decretorum liber secundus, c. I, XVIII. In: Závodszy, c. d., s. 153-156.

⁸ PITI, F.: „Keresztútton“ (A pogánység társadalmi-politikai jelenléte I. István korában.) In: „Magyaroknak eleiről“ ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc & Szabados György. Szeged 2000, s. 437-438.

⁹ „(Štefan – pozn. V. M.) ... medzi svojimi pokrvnými príbuznými nenachádzal nikoho vhodného na to, aby po jeho smrti zachoval kráľovstvo v kresťanskej viere. Uhorský národ sa totiž radšej prikláňal k pohanským zvykom, než ku kresťanskej viere.“ Obrázková kronika, c. 69. In: SOPKO, J.: Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice 1995, s. 34. Niektorí bádatelia pokladajú konflikt Štefana s Vazulom okrem dynasticko-nástupníckeho sporu aj za konfrontáciu kresťanstva a pohanstva. PITI, c. d., s. 444 a n.

¹⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, c. 87. SRH I, s. 344. Por. aj STEINHÜBEL, J.: Uhorské kráľovstvo a nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I. Historický časopis 48, 2000, s. 4-5.

¹¹ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 86, s. 344.

¹² O ich úteku tendenčne v Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 69, s. 321. Ku genealógii Michalovej/Vazulovej vetvy Arpádovcov a osudom jej jednotlivých členov por. STEINHÜBEL, J.: Nástupcovia Štefana I. v bojoch o uhorský trón. Historický časopis 48, 2000, s. 585-592. Tam aj názor, že prijali krst už v Uhorsku.

¹³ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 71, SRH I, s. 323.

podstatne miernejším tónom.¹⁴ Na druhej strane je však pravda, že Peter si pri presadzovaní svojho „vládneho programu“ – budovania štátu západného typu – počínal pomerne radikálne a netrepezlivo: z kráľovskej rady vylúčil pohlavárov starého razenia a nahradil ich novými, lojálnymi, zväčša cudzincami, zosadil dvoch biskupov, ktorí asi nepostupovali dostatočne razantne proti prežitkom pohanstva a pod.¹⁵ Vytvorila sa proti nemu silná opozícia a tá v septembri roku 1041 presadila na trón Samuela Abu.

Prišlo k vojne, v ktorej Peter získal podporu nemeckého kráľa Henricha III. Trvalo mu však takmer tri roky, kým s nemeckou pomocou opäť dosadol na uhorský trón. V máji nasledujúceho roku (1045) Peter Orseolo ako Henrichov vazal v Stoličnom Belehrade symbolicky odovzdal nemeckému vládcovi Uhorské kráľovstvo do léna.¹⁶

Nespokojná časť domácich veľmožov sa ale rozhodla povolať do čela krajiny Vazulových synov žijúcich v exile. Niektorých zo sprisahancov dal Peter sice popraviť, no ďalší na čele s čanádkym biskupom Gerardom¹⁷ svoj zámer uskutočnili a v mene celého Uhorska povolali Ondreja a Leventeho z vyhnanstva.¹⁸ Zároveň sa však v oblastiach na strednom toku Tisy začali organizovať sily, ktoré si želali návrat pohanstva. Ich popredným predstaviteľom bol pán békéškeho hradu menom Vata (Vatha).

Bol to kmeňový či rodový náčelník, možno aj pečenežského pôvodu¹⁹, a formulácie v prameňoch nám dovoľujú predpokladať, že išlo o typický príklad povrchno pokresťančeného uhorského veľmoža. Ak si totiž chcel počas budovania základov centralizovanej kresťanskej monarchie ponechať svoje postavenie a domínium, musel sa podriadiť opatreniam, ktoré v prospech kresťanského náboženstva a cirkvi zavádzal Štefan I. Vo Vatovom prípade to bolo zvlášť aktuálne – jeho panstvo ležalo v bezprostrednom susedstve Ďulovho a Ajtoňovho územia, teda území, o ktoré ich odbojní páni prišli v boji s kráľom. V rozháraných rokoch po Štefanovej smrti a aj väčšej tolerancii voči pohanstvu za vlády Samuela Abu²⁰ mu v podstate nič nebránilo vrátiť sa k obľúbeným pohanským bohom. Ani takmer polstoročie budovania kresťanstva teda nestačilo na to, aby si ľud osvojil a zvnútornil nové náboženstvo.²¹

¹⁴ KOTLÁRIKOVÁ, E.: Vzťahy medzi Uhorskom a Benátkami v 11. storočí. (Diplomová práca) Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra všeobecných dejín, 2004, s. 18-25; tam aj dobrý prehľad jednotlivých prameňov.

¹⁵ SZEGFŰ, L.: „Péter“. In: Korai magyar történeti lexikon (KMTL). Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál és MAKK Ferenc. Budapest 1994, s. 544, tam aj ďalšia literatúra. Por aj STEINHÜBEL, J.: Nástupcovia Štefana I., c. d., s. 595-596.

¹⁶ Spoľahlivý opis udalostí možno nájsť v Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 72-78. SRH I, s. 324-335. Por. aj Kristó, Magyarország története, c. d., s. 115 a n.

¹⁷ TÓTH, S.: Levente és András. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 82, 1985, s. 31-33.

¹⁸ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 81, SRH I, s. 336

¹⁹ KRISTÓ, Gy.: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások“ kora történetéhez. In: KRISTÓ, Gy.: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983, s. 93-96.

²⁰ SZEGFŰ, L.: „Sámuel (Aba)“. KMTL, s. 592-593. Ten istý: Eretnekség és tirannizmus. Irodalomtörténeti Közlemények 72, 1968, č. 5., s. 513-515. L. Szegfű v tomto svojom príspevku predpokladá, že Samuel Aba okrem ústretovosti voči pohanstvu sympatizoval aj s názormi heretických bogomilov, ktoré v prvej polovici 11. storočia výrazne prenikli do Uhorska.

²¹ Pohanské reakcie na presadzovanie kresťanstva vykazujú v krajinách stredovýchodnej Európy (Poľsko, Uhorsko) pozoruhodné paralely. K veľkej organizovanej vzbure proti kresťanstvu prišlo v Poľsku v 30. rokoch 11. storočia (v rozpätí rokov 1032-1039), teda približne v rovnakom časovom odstupe od vzniku prvých cirkevných inštitúcií ako v Uhorsku. Por. LÜBKE, Ch.: Das „junge Europa“ in der Krise: Gentilreligiöse Herausforderungen um 1000. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 50, 2001, H. 4, s. 475-496. Na isté paralely poukázal v tejto súvislosti aj STEINHÜBEL, J.: Die Kirchenorganisation in Neutra um die Jahrtausendwende. BOHEMIA. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. 40, 1999, H. 1, s. 70-71.

Hoci v dejinách existuje dost príkladov na to, ako sa cirkevná vrchnosť, keď jej šlo o presadenie vlastných mocenských cieľov, nerozpakovala spojiť sa s pohanmi, v tomto konkrétnom prípade nie je veľmi pravdepodobné, že by veľmožská odbojná skupina, v ktorej dôležitú úlohu hrali aj viacerí uhorskí biskupi, už od počiatku aktívne spolupracovala so stúpenkami starých mravov. Pri druhej vzbure proti kráľovi Petrovi (1046) treba teda podľa nás rátať s dvoma pôvodne nezávislými akciami – organizovaným odbojom veľmožov a spočiatku len spontánnou lokálnou vzbурou proti kresťanstvu. Sily, ktoré sa snažili o obnovu pohanstva, však obratne využili nestabilnú situáciu v krajine a využili ju vo svoj prospech.

Keď totiž Ondrej a Levente prišli z Rusí do Uhorska, pri Abaujvári ich čakal dav, ktorý sa dožadoval, aby im kniežatá dovolili žiť ako pohanom, pozabíjať klerikov, zboriť kostoly a uctievať modly. Týmto súhlasom podmienili svoju podporu proti Petrovi. Obe arpádovské kniežatá na návrh pristali (Levente bol pohan).²² V následnej konfrontácii Peter padol za obeť vzbúrencom: Keď sa chcel dostať do Stoličného Belehradu, povstalci ho predišli a nepustili do mesta. Kráľ potom hodlal utiecť na nemecké územie, no vzbúrenci obsadili krajinské brány. Panovníka napokon jeho nepriatelia obľahli vo dvorci Zámoly a po troch dňoch boja zajali a oslepili. Previezli ho do Stoličného Belehradu, kde na následky zranení zomrel.²³

Situácia sa tak sprisahancom vlastne vymkla spod kontroly – pohanskí povstalci nielenže začali prenasledovať ustupujúceho kráľa Petra, ale obrátili sa aj proti osnovateľom sprisahania. Za obeť im padol aj jeden z jeho hlavných organizátorov – čanádsky biskup Gerard, spolu s biskupmi Buldim/Budlim, Bystrikom a županom Solnokom, keď šli privítať k peštianskemu brodu Ondreja a Leventeho. Ďalšieho biskupa Benetu zachránil pred vzbúrencami iba zásah Ondreja.²⁴

Povstanie nezasiahlo celé Uhorsko, ale zväčša iba Potisie. Nitriansko ostalo nedotknuté, podobne ako aj Zadunajsko.²⁵ (Tu však sprisahanci /a či pohanskí povstalci/ museli mať spojencov, lebo uzavreli cesty z krajiny a Benátčanovi zabránili v úteku na ríšske územie.) Pohanská vzbura mala teda viac-menej lokálny charakter, no tým, že sa zapojila do bojov o trón, nadobudla väčší význam.

S tým súvisí aj otázka, kto všetko sa do nej zapojil. Povstanie vypuklo na území, ktoré sa integrovalo do kresťanského uhorského štátu len pomaly. V jeho susedstve sa rozkladalo teritórium čanádskeho biskupstva, z ktorého jeho prvý biskup Gerard vykonával intenzívnu kristianizačnú činnosť aj za hranicami svojej diecézy. Zaniatený biskup a misionár, ktorý odmietol korunovať Samuela Abu a ktorý ho tvrdo a otvorene pokarhal za to, že toleruje heretikov a koná násilie²⁶, sa zrejme stal terčom nenávisťi s pohanstvom sympatizujúceho obyvateľstva susedných oblastí, ktorá sa mu napokon stala osudnou.²⁷

²² Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 82, SRH I, s. 337-338.

²³ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 85, SRH I, s. 342-343.

²⁴ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 83-85, SRH I, s. 339-342. Passio beatissimi Gerardi (tzv. menšia legenda sv. Gerarda), SRH II, s. 477-478. De Sancto Gerardo episcopo Morosenensi et martyre regni Ungarie (tzv. väčšia legenda sv. Gerarda), c. 15, SRH II, s. 501-503. Buldi/Budli bol podľa J. Steinhübelu biharským biskupom. Por. STEINHÜBEL, J.: Uhorskí králi a nitrianske kniežatá v rokoch 1046 – 1077. Historický časopis 49, 2001, č. 3, s. 393-394, pozn. č. 3. O Bystríkovi sa zasa traduje, že bol nitrianskym biskupom. Ako takého ho možno nájsť aj v autoritatívnom zozname svätcov katolíckej cirkvi Bibliotheca Sanctorum III. (Bern – Ciro) Roma 1964, stl. 6205 a n. Hodnovernými prameňmi sa však tento fakt nedá doložiť.

²⁵ Steinhübel, Uhorskí králi a nitrianske kniežatá, c. d., s. 393-395.

²⁶ De Sancto Gerardo episcopo Morosenensi et martyre regni Ungarie (tzv. väčšia legenda sv. Gerarda), SRH II, s. 500.

²⁷ SZEGFÜ, L.: Gellért püspök halála. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 66, 1979, s. 19-27.

Podľa prameňov sa k pohanským povstalcom pripojili aj početní heretici.²⁸ Maďarský historik László Szegfű, vychádzajúc najmä z analýzy Gerardovho teologického traktátu *Deliberatio super hymnum trium puerorum* tvrdí, že za týmito heretikmi – ktorí predstavovali podľa Gerarda pre uhorské kresťanstvo ešte väčšiu hrozbu ako pohania – treba hľadať bogomilov.²⁹

Nedávno pokresťančení Maďari, Kabari, Pečenehovia a iné stepné etniká, ktoré sa dostali do Karpatskej kotliny koncom 9. storočia, však len ťažko mohli reagovať na rozdielnosť v učení medzi orto- a heterodoxiou. Na to mali predpoklady, zdôraznime, že aj jazykové, iba tí, ktorí už dlhší čas poznali kresťanstvo. A tými by mohli byť Slovania, obývajúci juhovýchodné oblasti Uhorska. Pravdepodobnejšie sa však javí, že ak Gerard hovorí o heretikoch, tak má síce na mysli skutočne bogomilov, no tých, ktorí prišli do Uhorska ako emigranti až po roku 1018, teda po rozbití Bulharskej ríše Byzanciou.³⁰ Zároveň však treba vziať do úvahy, že na týchto uhorských územiach bolo vo väčšej či menšej miere rozšírené ortodoxné kresťanstvo: Ďula prijal krst v Konštantínopoli a doviedol so sebou biskupa Hierothea, Ajoň založil na svojom panstve v Marošvári kláštor pre baziliánskych mníchov. Bogomilská heréza tu teda mohla nájsť živnú pôdu pre svoje rozšírenie. Spojivom medzi svetonázorovo odlišnými pohanskými vzbúrencami a heretickými bogomilmi boli zrejme tie prvky radikálneho bogomilského učenia, ktoré boli namierené proti štátu a inštitucionalizovanej cirkvi a ich predstaviteľom.³¹

Po víťazstve vzbúrencov bolo ďalšie smerovanie Uhorského kráľovstva ešte istý čas otvorené. Levente i Ondrej, stojaci na čele povstalcov, mali zrejme rovnaké šance na uchopenie moci. Levente bol však ako pohan pre korunujúcich neprijateľný, a tak ponúkli trón Ondrejovi. Ten bol korunovaný „tromi biskupmi, ktorí prežili krviprelievanie“ a zrejme sa im musel zaviazat', že vezme pod svoju ochranu kresťanstvo v krajine. Situáciu mu uľahčilo aj to, že krátko po korunovácii jeho pohanský brat Levente zomrel.³² To by však znamenalo, že rozhodujúce slovo pri riadení najpodstatnejších záležitostí v kráľovstve stále mali – napriek neovládanej agresivite pohanských, resp. heretických povstalcov – príslušníci niekdajšej veľmožskej opozičnej skupiny, ktorí boli stúpcami kresťanského smerovania kráľovstva. Postupne sa k nim zrejme pridali aj ďalší veľmoži, ktorí predtým váhavo podporovali Petra či ešte Štefana I. Ich spojené bojové oddiely tvorili zrejme aj jadro kráľovských ozbrojených síl. Ondrej musel mať totiž už v čase smrti svojho brata dostatok vojska, ak mohol – neberúc ohľad na svojich bývalých pohanských spojencov – pod hrozbou veľmi prísnych trestov prikázať ľudu, aby zavrhol pohanstvo a vrátil sa ku kresťanstvu.³³ Prvé veľké pohanské povstanie

²⁸ Vid'. pozn. č. 23.

²⁹ SZEGFŰ, L.: A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideologiai fejlődésére. In: Acta Universitatis Szegediensis. Dissertationes Slavicae XIV – Supplementum. Szeged 1983, s. 39-68. Ten istý: Vata népe. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 67, 1980, s. 11-19.

³⁰ Szegfű, A bogumil eretnekség, c. d., s. 40-41; Ten istý: Vata népe, c. d., s. 12-17. *Methodianistae*, ktorých Gerard vo svojom teologickom traktáte spomína tiež, však zrejme nepatrili k týmto heretikom. Podľa L. Szegfűho to boli kňazi, ktorí pôsobili v juhovýchodných oblastiach Uhorska medzi tamojším slovanským obyvateľstvom. A keďže ako liturgický jazyk používali cirkevnú slovančinu vytvorenú Konštantínom a Metodom (odtiaľ ich pomenovanie), mohli sa chtiac či aj nechtiac stať šíriteľmi heretických bogomilských ideí, ktoré k nim prenikali z bulharského prostredia. Tamže s. 16.

³¹ MANSELLI, R.: „Bogomilen“ In: Lexikon des Mittelalters II, st. 328-332.

³² Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 86, SRH I, s. 343-344.

³³ „Prikázal tiež pod hrozbou hrdelného trestu celému svojmu ľudu, aby zanechal prv mu povolené pohanské zvyky, vrátil sa k pravej Kristovej viere a vo všetkom žil podľa toho zákona, ktorý ich naučil svätý kráľ Štefan.“ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 86, SRH I, s. 344. Antonio Bonfini (1427/34-1502/05), humanistický učenc na dvore kráľa Mateja Korvína, použil pri písaní svojho historiografického diela *Rerum Ungaricarum decades* aj dnes už neznáme pramene. Okrem citovanej pasáže Kronikárskej skladby 14. storočia nám totiž práve jeho dielo prináša informácie o tom, že Ondrej I. po uchopení moci vydal tvrdé zákony, ktoré mali za cieľ znovu nastoliť vládu kresťanstva: pod hrozbou trestu smrti a straty majetku prikázal, aby ľud opustil pohanstvo a vrátil sa ku Kristovej viere, nariadil tiež,

v Uhorsku sa tak napokon utišilo: účelové spojenectvo medzi odbojnými veľmožmi a pohansko-heretickými povstalcami sa rozpadlo. Radikalizmus povstalcov, obohatený bogomilským odmietaním pozemských majetkov a hodností, ohrozoval zrejme aj príslušníkov protipetrovsky orientovanej uhorskej šľachty, a tak sa radšej pridali na stranu nového kráľa, garantujúceho „staré“ poriadky. Ondrejove razantné opatrenia, obnovujúce kresťanský charakter kráľovstva, povstalcov rozhodne zatlačili do defenzívy.

Panovnícke nariadenia však pohanstvo z Uhorska samozrejme ešte úplne nevymietli. Uhorská kronikárska skladba nás informuje, že Vatov syn Janus sa obklopil početnými pohanskými žrečmi a vešticami a ich umením si získal obľubu mnohých „pánov“³⁴. Aj to dokladá popularitu starého náboženstva prinajmenšom u časti príslušníkov vedúcich vrstiev krajiny, a to ešte aj po tzv. Vatovom povstaní.

V rokoch 1059-1060 prepukli medzi Ondrejom I. a jeho bratom Belom nezhody kvôli nástupníctvu na trón. Víťazne z nich vyšiel Belo, ktorého v decembri roku 1060 korunovali za kráľa. Belo I. hodlal urobiť viacero krokov, ktoré by stabilizovali krajinu. Na prerokovanie dôležitých záležitostí kráľovstva dal zvolať ľudové zhromaždenie do Stoličného Belehradu a doň po dvoch vážených a výrečných mužoch z každej usadlosti. Ku kráľovskému sídlu sa však zhŕkli aj rôzni ďalší nespokojenci, ktorí krajské zhromaždenie zmenili na „manifestáciu“. Žiadali na nej, aby im kráľ umožnil vrátiť sa k pohanstvu. Kronika im do úst vkladá tieto slová: „Dovoľ nám žiť podľa pohanského zvyku našich otcov, ukameňovať biskupov, vyvrhnúť črevá z brúch kňazov, zahrúsiť klerikov, obesť decimátorov, zrucať kostoly, rozbiť zvony.“ Belo I. však toto spontánne volanie ľudu po obnove starých poriadkov nevypočul. Počas troch dní, ktoré si vyžiadal na rozmyslenie – a počas ktorých k zhromaždenému davu z vyvýšených pódíi predáci prednášali protikresťanské prejavy – kráľ zozbieral vojsko a dal ním zhromaždenie nemilosrdne rozohnať.³⁵

V roku 1061 sa teda odohralo posledné otvorené vystúpenie stúpcov pohanského náboženstva proti kresťanskému štátu. Možno tiež predpokladať, že od tohto obdobia postupne zaniká aj otvorená pohanská opozícia v radoch vedúcich vrstiev spoločnosti. Od začiatku 60. rokov už totiž popri kráľovských fundáciách začínajú vznikať aj rodové kláštory, ktoré si zakladajú jednotlivé veľmožské rody.³⁶ Medzi pospolitým ľuďom však pohanstvo naďalej prežívalo. Svedčia o tom právne pramene z tohto obdobia.

V zákonníkoch, resp. synodálnych uzneseniach, ktoré sa viažu k rokom panovania Ladislava I. Svätého (1077-1095) a Kolomana Učeného (1096-1116), sa nachádza niekoľko právnych noriem, ktorých úlohou bolo zúčtovať s prežitkami pohanstva.

Dvadsiaty druhý paragraf tzv. I. zákonníka sv. Ladislava z roku 1092 trestá každého, kto by obetoval pohanským spôsobom, odňatím hospodárskeho zvieratá.³⁷ Podobne postupuje aj ôsmy kánon I. ostrihomskej synody, ktorá zasadala niekedy medzi rokmi 1104-1112/13. Za praktizovanie pohanského kultu však už nevyrubuje trest majetkovej ujmy, ale predpisuje

aby sa znovu postavili zničené kostoly, zákony opäť garantovali rešpekt voči klerikom, prikazovali zničiť modly atď. Bonfiniho záznam bol prevzatý aj do normatívnej zbierky uhorských zákonov. Por. Corpus Iuris Hungarici - Magyar törvénytár I. (1000-1526) Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1899, s. 45-47.

³⁴ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 82, SRH I, s. 338. Janusa však nemožno pokladať za vodcu ďalšej akcie stúpcov pohanstva, ktorá prepukla v roku 1061. Por. Kristó, Megjegyzések az ún. „pogányházadások“ kora történetéhez, c. d., s. 106-112.

³⁵ Chron Hung. comp. saec. XIV, c. 95, SRH I, s. 359-360.

³⁶ MÚCSKA, V.: Rád benediktínov a jeho vývoj v stredoveku. In: Rehole a kláštory v stredoveku. Zost. R. Koziak - V. Múcska. Banská Bystrica - Bratislava 2002, s. 69.

³⁷ *De ritu gentilium. Quicumque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides oblaciones obtulerint, reatum suum bove luant.* Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 22. In: Závodszy, c. d., s. 161.

pokánie: štyridsať dní pre „*maioribus*” a sedem dní pre „*minoribus*” spojených s telesným trestom.³⁸

* * *

Keďže kresťanstvo apriórne odmietalo (a odmieta) mágiu a čarodejníctvo – hoci aj nemusia byť nevyhnutné spojené s nejakým náboženstvom, či namierené proti nemu – spomenieme ešte niekoľkými slovami, ako uhorský kresťanský štát postupoval proti prejavom týchto dvoch rituálnych činností.

Prejav ľudovej mágie a čarodejníctva znepokojovali predstaviteľov uhorskej cirkvi už v časoch sv. Štefana. Pokusy o poškodenie iného človeka zariekaním sa podľa zákona trestali vydaním zariekavača do rúk poškodeného či jeho príbuzných. Veštenie postihovali telesným trestom.³⁹ Pokiaľ ide o strigy, tak zákonom nariadili, aby strigy prichytené pri čine, boli odovzdané kňazovi, pod vedením ktorého mali vykonať pôst a mali byť poučené. Pri prípadnom druhom odhalení sa im okrem toho mali vypáliť na čelo, na hrud' a medzi lopatky do podoby kríža prekrížené kľúče od chrámu a pri prípadnom treťom odhalení mali byť odovzdané do kompetencie svetských sudcov⁴⁰. Ladislavovská legislatívia ponechala strigy v úplnej kompetencii biskupov⁴¹ a Kolomanov zákoník napokon zakázal akékoľvek pojednávania o strigách, dôvodiac, že neexistujú⁴². Netreba si to však vysvetľovať ako prejav zvláštnej osvietenosti uhorského kráľa, i keď Koloman bol známy svojou učenosťou. Cirkev totiž v tomto období v existenciu stríg, ktoré by mali nadprirodzenú moc, neverila. Ona vo svojich predpisoch postihovala náchylnosť človeka veriť v ich nadprirodzené schopnosti, teda bojovala vlastne proti poverám.⁴³

Znenie Ladislavovho a Kolomanovho zákona nám v tomto prípade demonštruje proces výraznejšieho prenikania učeného práva do uhorských právnych noriem, ktorý bol dovtedy len veľmi pozvoľný. Tento fakt možno zároveň pokladať za doklad konsolidácie celej uhorskej

³⁸ *Ut nullus aliquid de ritu gentilitatis observet; qui vero fecerit, si de maioribus est, XL dies districte peniteat, si autem de minoribus, VII dies cim plagis.* Synodus Strigoniensis prior, c. 7. In: Závodszy, c. d., s. 198.

³⁹ *De maleficis. Ut creatura dei ab omni lesione malignorum remota, et a nullo detrimentum sui passura maneat, nisi a deo, a quo et augmentatur, secundum decretum senatus statuimus magni caucionem terroris veneficis et maleficis, ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum subvertere a statu mentis aut interfecere audeat. Ast si quis vel que posthac hoc presumpserit, tradatur in manus maleficio lesi, aut in manus parentum eius, secundum velle eorum diiudicandum. Si vero sortilego utentes inveniuntur, ut faciunt in cinere aut his similibus, ab episcopis flagellis emendentur.* Sancti Stephani decretorum liber primus, c. XXXIV. In: Závodszy, c. d., s. 151.

⁴⁰ *De strigis. Si qua striga inventa fuerit, secundum iudicalem legem ducatur ad ecclesiam et commendetur sacerdoti ad ieiunandum fidemque docendam; post ieiunium vero domum redeat. Si secundo in eodem crimine inveniatur, similiter ieiunio subiciatur; post ieiunium vero in modum crucis in pectore et in fronte atque inter scapulas incensa clave ecclesiastica domum redeat. Si vero tercio, iudicibus tradatur.* Sancti Stephani decretorum liber primus, c. XXXIII. In: Závodszy, c. d., s. 151.

⁴¹ *De satisfaccione meretricum vel strigarum. Meretrices et strige secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur.* Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. XXXIV. In: Závodszy, c. d., s. 163.

⁴² *De strigis vero, que non sunt, ne ulla questio fiat.* Colomani regis decretorum liber primus, c. LVII. Závodszy, c. d., s.

⁴³ K posunu ponímania, najmä s ohľadom na tresty, prichádza v cirkvi až od 13. storočia, keď sa čarodejníctvo začína považovať za herézu. K tomu napr. LMa IV., stl. 2001-2004 (heslá Hexen, Hexerei); Wetzer und Welte's Kirchenlexikon V., s. 1888-1896 (heslá Hexen, Hexenproze), KIECKHEFER, R.: Magie a čarodějníctví ve středověké Evropě. In: MUCHEMBLED, R.: Magie a čarodějníctví v Evropě. Praha 1997, s. 16-36. KLANICZAY, G.: Pozdní hranice ve střední a východní Evropě. tamže, s. 185-200, najmä s. 185-188.

cirkvi. Ak by to tak nebolo, sankcie za porušenie kráľovských nariadení by tak ako dovtedy vykonávalo „svetské rameno spravodlivosti“ a neponechávalo by ich na cirkvi a jej orgánoch. Je to zrejme i z formulácií citovaného zákona o bosoráctve.

Kým zo svätoštepanských zákonov je vidno, že jeho tvorcovia verili v nadprirodzené schopnosti stríg a zariekavačov, najmä ak ich aktivity boli vykonávané s cieľom poškodiť iného človeka, tak u Kolomana sa trestá skôr **zámer** niekoho poškodiť, než skutočná ujma. Preto aj potrestanie delikventa je prenechané úradom a nie príbuzným poškodeného, ako to bolo v zákone sv. Štefana. Spomínaný proces vyvrcholil v kánone I. ostrihomskej synody, keď sa právomoc potrestať previnilca dostala výlučne do rúk cirkvi a táto ho trestala uvalením pokánia.⁴⁴ Tento posun zároveň poukazuje na zmenu chápania trestného činu, keď ten sa chápe už ako záležitosť verejnoprávna a nie súkromnoprávna ako predtým.

* * *

Až tu – teda niekedy od 90. rokov 11. storočia – môžeme podľa nás hovoriť o rozhodujúcom prekonaní pohanských reliktoz z predkresťanského obdobia, pravda aj to skôr na úrovni štátno-právnej. Zrejme až v tomto čase sa z Uhorska stal definitívne kresťanský štát. Boli totiž už vytvorené „vonkajšie“ i „vnútorné“ podmienky: existovala konsolidovaná kresťanská štátna moc, ktorá sa dokázala vyrovnáť aj s prípadným pohanským ohrozením zvonku (napr. vpádom Pečenehov za Šalamúna roku 1068), v krajine jestvovala už pomerne hustá sieť cirkevných inštitúcií a v uhorskej cirkvi pôsobil relatívny dostatok vzdelaných ľudí, ktorí ju kultivovali.

Záverom by sme ešte chceli zdôrazniť dve konštatovania:

a/ Silná a organizovaná pohanská reakcia v Uhorsku sa objavila po zhruba storočnej (resp. sedemdesiatročnej) prítomnosti kresťanstva a po približne päťdesiatich rokoch od začiatkov budovania cirkevnej organizácie.

b/ Relikty pohanstva sú v Uhorsku prítomné ešte aj na konci 11., resp. zač. 12. stor. – t.j. po približne stopäťdesiatich rokoch od príchodu kresťanstva a po sto rokoch od budovania organizovanej cirkvi.

Keď vidíme, že v Uhorsku sa pohanstvo a jeho zvyšky držali taký dlhý čas, nevdojak sa nám natíska otázka: Nebolo by sa treba pozrieť pod týmto zorným uhlom aj na v slovenskej historiografii pomerne frekventovaný názor o prežívaní tradície, príp. kontinuite veľkomoravského kresťanstva po zániku tohto štátu? Zvlášť ak vezmeme do úvahy, že kresťanská cirkev v Nitriansku, resp. na Veľkej Morave mohla nerušene pôsobiť len čosi viac ako trištvrte storočia. To je však už téma pre iný príspevok.

Mgr. Vincent Múcska, PhD.: Katedra všeobecných dejín,
Filozofická fakulta UK, Šafárikovo nám. 6, Bratislava 818 01

⁴⁴ *Si quis de maleficio accusatus convictus fuerit, secundum canones peniteat.* Synodus Strigoniensis prior, c. LIII, Závodszy, c. d., s. 203.

Summary

Struggle of Hungarian State against the Heathendom in the 11th Century

Vincent Múcska

Though Hungarians were in a continuous contact with Christian missionaries at the latest since the half of the 10th century the victorious campaign of the Christianity in Hungary was connected, as in other early middle-age countries, with a formation of a centralised state. In spite of the fact, that Saint Stephen (997-1038) had left a relatively stabilised country with a basis of ecclesiastic organisation built, the majority of population including a part of aristocracy still professed themselves to the heathen traditions. During the troubled rule of his successor Peter Orseolo (1038-41, 1044-46) an opposition group of aristocracy activated that called from an exile another candidates for a Hungarian throne - Andreas and Levente. At the same time in 1046 a heathen uprising broke out, the leaders of which reaped the benefit of the not stable situation in the kingdom and supported the coming Arpadian dukes under the condition that the new rulers of Hungary would tolerate the heathen customs. So at the beginning unrestrained and regionally restricted uprising became a movement of the all state significance. The confederates against king Peter, to which also a part of Hungarian episcopate belonged, didn't succeed in coping with a heathen uprising strengthened also by radical bogomil heretics. Many of them, among them also bishop Gerardus (Gellért), became even victims of it. So after the victory of the insurgents over king Peter the world outlook orientation of the country was still opened. But a part of Hungarian aristocracy that fought together with the heathen insurgents against Peter Orseolo felt themselves to be threatened by the heathen reaction and wished the Christian monarchy to be back. So they enabled new king Andreas I. (1046-60) to forbid the heathendom by strict regulations and to make restitution of the Christian monarchy. Though the king's regulations themselves couldn't liquidate at once the heathen residues. Fifteen years later (1060-61) the supporters of the heathendom activated again. But king Belo I. (1060-63) intervened radically against them. Thus the last open presentation of the heathen religion adherents in Hungary ended and also the rests of heathen opposition between leading strata of the society ceased. But up to the end of the 11th century sources document that relicts of heathendom, together with various manifestations of the folk magic (incantation, witchcraft), were still present in Hungary. They were presumably broken only at the beginning of the 12th century, in time when the state power was consolidated for a longer time and also the Hungarian church was stabilised and cultivated. So it takes a whole century while the Hungarian state coped with a heathen tradition. The Hungarian experiences in a struggle against the heathendom could be utilised by other researchers as an inspiring analogy in a study of the problem of heathendom vs. Christianity confrontation in the early middle-age monarchies.